

3. Ситник П. К. Духовні засади та механізми формування національної самосвідомості / П. К. Ситник, А. П. Дербак // Стратегічна панорама. — 1999. — № 3. — С. 146—154.
4. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді / І. Франко // Збір. творів: У 50 т. — К.: Наукова думка, 1986. — Т. 5. — С. 401—409.
5. Гаєвський Б. А. Сучасна українська політологія: Навч. посіб. / Б. А. Гаєвський. — К.: МАУП, 1999. — С. 152—155.

References

1. Ukraine: National Idea (2003). Kyiv: Kyiv International University (in Ukr.).
2. Grytsak, Y. I (1996). *Essay of History of Ukraine: Forming of Modern Ukrainian nation of XIX—XX centuries*. Kyiv: Geneza (in Ukr.).
3. Sytnyk, P. K., & Derbak, A. P. (1999). Spiritual foundations and Mechanisms of Forming of National Consciousness. *Strategichna panorama (Strategic panorama)*, 3, 146—154 (in Ukr.).
4. Franko, I. (1986). *Straightforward Letter to Ukrainian Youth in Galitsiya*. In : I. Franko. Collection of Works in 5 Volumes. Vol. 45. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).
5. Gaevskiy, B. A. (1999). *Contemporary Ukrainian Political Science*. Kyiv: Interregional Academy of Personnel Management (in Ukr.).

УДК 94(477)»13/16»

Бульвінський А. Г.*,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України»
Київ, Україна. konotop2@gmail.com

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕЇ

Анотація. Проаналізовано вихідні ідеї, традиції та принципи сучасної української державної ідеї, які були закладені ще в часи Пізнього Середньовіччя та Нового часу.

Ключові слова: українська державна ідея, традиції, цінності, свободи, козацтво.

Аннотация. Анализируются первоначальные идеи, традиции и принципы современной украинской государственной идеи, которые были заложены еще во времена Позднего Средневековья и Нового времени.

Ключевые слова: украинская государственная идея, традиции, ценности, свободы, казачество.

Abstract. It is analyzed the initial ideas, traditions and principles of modern Ukrainian state idea that were formed during the late Middle Ages and modern times.

Keywords: Ukrainian national idea, traditions, values, freedom, Cossacks.

Постановка проблеми. Одним із найбільш дискусійних і водночас ключових для розуміння основ українського державотворення та становлення української політичної нації питань є проблема встановлення витоків і змісту поняття «українська національна (державна) ідея». З 1995 р. в Україні було захищено понад 50 дисертацій, присвячених аналізу різних аспектів цього поняття та підходів до його осмислення. Крім того, існує величезна наукова та публіцистична література, присвячена цій проблемі. Проте якихось єдиних загальноприйнятих підходів щодо цього складного питання вироблено поки що не було.

Мета статті. Загальновідомо, що вихідна точка для розуміння ціннісних основ української державної ідеї сучасності лежить у традиції концептуального осмислення цього складного поняття в часи зародження української козацької державності. Саме аналізу ідей, які лежали в основі української держави XVII ст., та контексту їх появи і присвячена дана стаття.

* Bulvinsky A. G., Ph. D. in history, Associate professor, Senior research fellow, State Establishment «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine. konotop2@gmail.com
ORIGINS OF UKRAINIAN STATE IDEA

Основні результати дослідження. Коріння української державної ідеї епохи Пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу, втіленої у створеній усередині XVII ст. Українській державі під назвою Військо Запорозьке, сягає ще давньоруського періоду нашої історії. Абсолютно очевидним, зокрема, є те, що держава, збудована гетьманом Б.Хмельницьким на рубежі 40—50-х рр. XVII ст., ідеологічно спиралася на концепцію, яку умовно можна назвати «козацтво — спадкоємець лицарських і державних традицій давніх руських князів».

Така «козацька» концепція була логічним продовженням і розвитком погляду на українських православних князів як легітимних правонаступників київських князів. І цей підхід відповідав історичним реаліям, адже, як зазначає у своїй праці Н. Яковенко [1, с. 27], прихід литовської зверхності на українські землі в XIV ст. відбувався непомітно й спочатку не вніс суттєвих змін у життя українських (руських) земель. Деклароване «рядями» (договорами) та пізнішими уставними грамотами збереження принципу «непорушності старовини» сприяло збереженню на українських землях, щонайменше до уніфікації законодавства Першим Литовським статутом 1529 р., давньоруських політичних традицій та у найсуттєвіших рисах соціального ладу [1, с. 28].

По суті українські землі мали широку автономію в складі Великого князівства Литовського. До появи Першого Литовського статуту Київщина і Волинь жили за власним руським правом, зафіксованим в обласних привілеях, які надавали цим землям у 1392, 1396, 1432, 1452, 1471, 1503, 1507, 1529 роках великі князі литовські з обов'язковим зазначенням, що «...тих прав, котрі ж вони мають, як було за батька і брата нашого, їм не рушаємо» [1, с. 44—46].

Особливістю грамот, наданих Київській землі, як традиційному центру країни, є стабільне підкреслення удільної відособленості місцевих феодалів від усіх інших земель ВКЛ, наголошування автономності політичного розвитку Київщини: «А городки і волості київські киянам тримати, а нікому іншому...» [1, с. 47].

Наслідками такого стану речей було те, що і сучасники, і автори XVI — першої половини XVII ст. сприймали й трактували українських князів як прямих нащадків могутніх князів доби Київської Русі. І хоча формально традиція київського правонаступництва українськими князями перервалася із ліквідацією у 1471 р. Київського удільного князівства у складі ВКЛ, але фактично навіть і після об'єднання у 1569 р. Польської і Литовсько-Руської держав у єдину Річ Посполиту та суттєвого законодавчого звуження рівня автономності українських земель, найбільші українські (в першу чергу волинські) князі фактично поводили себе як володарі автономних квазідержавних утворень.

Особливий статус найбільших українських князів-магнатів, т. зв. «королевят», крім історичної традиції підтверджувався і їх особливим місцем у державно-політичній системі Речі Посполитої. По-перше, вони могли виставляти значні за тогочасними мірками війська, які дорівнювали, а іноді й переважали королівські: кн. Костянтин Острозький, київський воєвода в 1559—1608 рр. — 15—20 тис., його сини Януш і Олександр — по 10 тис. А, по-друге, володіли найбільшими у Речі Посполитій і ледь не у всій Європі земельними комплексами, лише номінально підлеглими контролю державної адміністрації й урядової влади. Так, у другій чверті XVII ст., за підрахунками Н. Яковенко, князі Заславські володіли 32 679 димами, Збараські — 24 382, Вишневецькі — 14 938, Корецькі — 11 173, Острозькі — 10 174. На територіях цих земель діяла єдина влада і єдине право — князя [1, с. 113, 118].

Відповідно до такого свого статусу українські князі і трактували власне становище у суспільстві як повноправних і законних володарів цих земель. Так, кн. К. Острозький в одному з листів за кордон, до Сілезії, ігноруючи етикет васала

польського короля, підписується цілком по-монаршому: «З Божої ласки, князь на Волині» [2, с. 44].

І хоча фактично з кінця XVI — початку XVII ст. із згасанням великих українських православних князівських родів чи їх покатоличенням українська державницька «князівська» концепція київського правонаступництва і перервалася, проте українська боярсько-князівська еліта впродовж XIV — початку XVII стст. зберегла Україну-Русь як цілісну, унікальну, самобутню суспільно-політичну систему зі своїми традиціями. Самим фактом свого існування могутня місцева землевласницька знать як окрема самодостатня політична сила забезпечила де-факто визнання литовською, а потім і польською владою територіальної автономії українських земель та зберегла історичну пам'ять про державну велич і силу княжої Русі [3, с. 345].

З переходом правонаступництва на «київську» державну традицію до нової провідної політичної верстви українського народу — козацтва, саме ця історична пам'ять скріпила державницьку платформу визвольного руху відчуттям генетичної спадкоємності з Руссю Володимира Великого і Данила Галицького.

Показовою ілюстрацією суспільного усвідомлення особливого володарського статусу українських князів є, наприклад, вірш Герасима Смотрицького «Всякого чина православний читателю», в якому зокрема йдеться про кн. К. Острозького. Пряма паралель Володимир Святославович — Ярослав Мудрий — Костянтин Острозький і теза про божественне походження влади останнього не залишає сумніву, що саме українських князів, таких як князь К. Острозький, освічена і патріотична українська громадськість бачила спадкоємцями традицій великих київських князів:

«Колись бо Великий Володимир хрещенням просвітив,
всю землю руську розсудливістю освіти...
Нині же Костянтин, Острозький княже,
його ж Бог сам обрав, яко вірного стража
Прабатьків своїх волі православної віри...
Володимир бо свій народ хрещенням просвітив,
Костянтин же розсудливістю писання освіти.
Ярослав будівництвом церковним Київ і Чернігів прикрасив,
Костянтин же єдину соборну церкву писанням підніс» [4, 57—58].

Аналогічним було сприйняття національно свідомою частиною суспільства й сина К. Острозького, передчасно померлого Януша Острозького. Так, І. Домбровський у своїх «Дніпрових каменях» (1619) із гіркотою пише: «згасла надія, що сторожем буде звичаїв давнього роду, народу, який велетенську мав... колись-то державу» [3, с. 337—338, 375].

Але більш-менш чітко усвідомлення й сприйняття «київської» державницької традиції козацькою елітою і практичні намагання її переосмислити і продовжити прийшло лише з початком Національної революції в 1648 р.

Хоча, слід зазначити, що ще наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. козацтво прагнуло перебрати на себе одну зі складових «державницької» традиції українських князів. Адже козаки, як і українські магнати, хотіли обмежити польський суверенітет у Наддніпрянській Україні, передусім уприкордонних із степом районах і вибудувати тут своєрідне квазідержавне утворення під номінальною польською зверхністю, у якому б панували свої закони і порядки, були свої збройні сили, міжнародні зносини тощо.

Зміцнившись, козацтво розгорнуло широку боротьбу за свої права і вольності, що на практиці приводило не лише до отримання певних преференцій представ-

никами окремого козацького стану, а й до утворення території з обмеженим польським суверенітетом, провідна політична сила якої — козацтво — навіть проводила міжнародні переговори, укладала договори і регулярно вела самостійні військові дії проти сусідніх держав.

Для прикладу можна згадати сеймові постанови 1590, 1592, 1609, 1635 років про козаків [5, с. 71—73, 75, 87] у яких, по суті, констатовалася неможливість для польського уряду повноцінно контролювати українські землі та визнавався факт проведення Військом Запорозьким, яке можна трактувати як армію без держави, дипломатичних зносин і війн із сусідніми державами з власної ініціативи та всупереч інтересам Речі Посполитої. У листі турецькому султану Ахмеду I від 8 листопада 1607 р. польський король Сигізмунд III розписується у власному безсиллі, говорячи про неможливість покарати запорожців за походи на Туреччину, оскільки вони «не підлягають нічій владі» [6, с. 119—120]. І справді, на дорікання Варшави за напади на турецькі міста в часи миру Речі Посполитої з Османською Портою козаки виключно відповідали: «король уложив трактат із султаном, ми — ні».

Таких прикладів, як і прикладів обміну посольствами між Військом Запорозьким й іноземними правителями, можна наводити багато. Це дає нам підстави говорити про фактичне існування тоді зовнішньополітичного суверенітету Війська Запорозького, який де-факто ще наприкінці XVI — у першій половині XVII ст. визнавали Крим, Туреччина, Швеція.

Крім того, козацтво прагнуло створити власні владні та судові інституції, ігноруючи польські. Про те, що тенденція на незалежнення внутрішнього життя України від польської влади через створення козацькою спільнотою паралельних владних і судових інституцій та вимоги визнати значні території т. зв. удільним панством козацьким розросталася й укорінювалася свідчать сеймові постанови. Так, наприклад, у рішенні сейму 1613 р. констатовалося, що козаки «мають своїх гетьманів і власну форму справедливості, самі собі права складають, урядовців і вождів становлять» [6, с. 174].

У грудні 1625 р. в королівській інструкції на сеймики, хоча й через призму класового погляду, але робиться тривожний висновок про сповзання цієї «самостійницької» тенденції у політико-державну площину, оскільки козаки, «забувши віру і підданство, вважають себе окремою Річчю Посполитою, вся Україна в їх руках, шляхтич у своєму домі не вільний, у містах і містечках його королівські милості все управління, вся влада у козаків, які встановлюють власну юрисдикцію, свої права» [6, с. 285].

Під час козацьких повстань проти польської влади наприкінці XVI— у першій третині XVII ст. мотив і прагнення створення власного козацького, українського державного утворення був присутній у політичних документах, які виходили з козацького табору. Тут можна пригадати проект лідера козацького повстання 1594—1596 рр. Северина Наливайка про створення в межах Речі Посполитої своєрідного екстериторіального утворення, в якому б проживали лише козаки без втручання властей [7, с. 223—228].

Паралельно з наростанням автономістичних, державницьких тенденцій у середовищі провідних українських станів і в політичній дійсності України з кінця XVI ст. у країні починає теоретично обґрунтовуватися концепція спадкоємності й безперервності у розвитку українського народу з часів княжої Русі [8, с. 16].

Свідомим того, що сучасна йому Україна виступає спадкоємницею Київської держави є, наприклад, автор «Перестороги», що вийшла з середовища львівських братчиків на початку XVII ст. [9, с. 116—117]. З початку 20-х років XVII ст. серед українців формується погляд на себе як на народ, що має виняткове право на самостійний розвиток у територіальних межах свого проживання. Так, відомий пи-

сьменник і церковний діяч Захарія Копистенський, пояснюючи входження українських земель до складу Польщі, наголошував, «що руські князі добровільно, за певними пактами приєдналися до Королівства Польського...» [10, с. 61].

Обґрунтування концепції спадкоємності й безперервності в розвитку українського народу з часів княжої Русі у колах патріотично налаштованої шляхти, вищого духовенства й інтелігенції відбувається через встановлення історико-генетичного зв'язку з минулим, доведення безперервності історії від Київської Русі до України, утвердження думки про Київську Русь як державне утворення українського народу тощо. Цю концепцію у різних варіантах обґрунтовували у своїх творах українські мислителі Захарія Копистенський («Палінодія»), анонімні автори «Перестороги» і Густинського літопису, Касіян Сакович («Вірш на жалосний погреб Сагайдачного»), Іван Домбровський («Дніпрові камені»), Симон Пекалід («Острозька війна»), Севастьян Кленович («Роксоланія», 1584), Іов Борецький («Протестація»), Сильвестр Косов («Патерикон»), Афанасій Кальнофойський («Тератургема»), Ян Щасний Гербурт («Розмисел про народ український») та ін.

Фактично твори українських мислителів, насамперед гуманістів кінця XVI—початку XVII ст., сприяли формуванню нової української еліти з власною національною, культурною й історичною свідомістю, пробудженню національних патріотичних почуттів і заклали основу нової історіографії з виразним національно-патріотичним змістом.

Слід особливо наголосити, що, незважаючи на те, що частина вітчизняних мислителів підтримувала ідею запровадження спадкової монархії у формі українського князівства (С. Оріховський, Й. Верещинський, І. Домбровський, З. Копистенський, С. Пекалід, Х. Євлевич, П. Могила), проте, як зазначає у своєму дослідженні В. Литвинов, українські гуманісти в цілому негативно ставилися до її необмежених, особливо тиранічних проявів, які існували в тодішніх Туреччині, Московії, Татарії, Іспанії. Одіозними вони були передусім тому, що правили одноосібно, не зважаючи на закони й права громадян, яких вважали своїми рабами; не обиралися вільним волевиявленням народу та переважно не мали справжнього ле гітимного дорадчого органу. Божественність походження княжої влади в майбутній Українській державі нашими мислителями під сумнів не ставилась. Але даний Богом володар не виступає ні як «тиран», ані як «август», а лише як «глава землі», як символ або вособлення законної влади, як філософ на троні [3, с. 290—291, 301—304], який передовсім має дбати про спільне благо своїх підданих, про освіту, мир і злагоду в суспільстві та захист від ворогів.

У часи Б. Хмельницького концепція київського спадку стала набувати офіційного звучання, українське керівництво часто саме нею керувалося й у своїй практичній політиці. Завдяки дослідженням В. Смолія, В. Степанкова та Ю. Мищика була накопичена критична маса історичних свідчень і зроблені концептуальні узагальнення щодо проведення Б. Хмельницьким політики створення незалежної Української держави.

У першій половині 1649 р., як переконливо доводять В. Смолій і В. Степанков, Б. Хмельницький формулює наріжні принципи національної державної ідеї, реалізація яких стає метою національно-визвольної боротьби українського народу. Її найважливіші принципи були такими.

По-перше, у розмовах із королівськими комісарами 23 лютого 1649 р. гетьман чітко засвідчив право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання: «виб'ю з лядської неволі народ весь руський... тепер досить достатку в землі й князівстві своїм по Львів, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте, ляхи» [11, с. 118].

По-друге, проголосив незалежність утвореної Української держави. Так, уже в квітні 1649 р. Хмельницький заявив царському послу Григорію Унковському, що писав він «до короля і до панів ради про те, що коли вони без зради хочуть з нами мир мати, і вони б мир із нами учинили на тому, що їм, ляхам і литві, до нас, Запорозького Війська і до Білої Русі, діла немає» [11, с. 154]. У жовтні 1652 р. польський розвідник, ксьондз Станіслав Шитницький повідомляв коронному канцлеру С. Корицінському, що «задум має Хмельницький абсолютно й незалежно від жодного монарха панувати» [10, с. 171].

По-третє, сформулював положення про соборність Української держави. Під час переговорів із польськими комісарами у лютому 1649 р., як свідчив член польського посольства, львівський підкоморій В. М'ясковський, Хмельницький неодноразово наголошував на намірі «відірвати від ляхів усю Русь і Україну» [11, с. 117]. Яскравим прикладом відданості українського уряду принципу соборності українських земель є переговори з послами шведського короля Карла X Густава. У жовтні 1655 р. у відповідь на вимогу шведського короля очистити Львів і все Руське воєводство Хмельницький рішуче заявив, що «став уже паном усієї Русі і нікому іншому ніяким способом її не пустить» [12, с. 505]. Ця лінія витримувалась і надалі: у січні 1657 р. гетьман і старшинська рада, за словами шведського посла Г. Веллінга, відхилили запропонований проект договору до того часу, поки шведи не гарантуватимуть козакам (згідно з миром з Польщею) право на всю стару Україну, або Роксоланію, де панує їх грецька віра і їхня мова, аж до Вісли [13, с. 258].

По-четверте, Хмельницький розглядав утворену державу спадкоємицею Київської Русі, засвідчуючи у такий спосіб тяглість розвитку нації, відновлення нею процесу державотворення, перерваного експансією сусідніх держав. Так, у квітні 1649 р. гетьман, підкреслюючи спадкоємність новоутвореної козацької держави від Київської Русі, говорив царському слові Г. Унковському, що хоче, щоб поляки «уступили б мені і Війську Запорозькому всю Білу Русь по тих кордонах, як володіли благочестиві великі князі» [11, с. 154].

Вельми прикметним є й те, що про києво-руську спадкоємність справи Хмельницького говорили не лише українські державні діячі, а й представники білоруської православної інтелігенції. Так, в одному з панегіриків, присвячених українському гетьману, який з'явився у Вільно у 1649 р., Хмельницького зображено «як предводителя народу руського», «протектора віри православної», «продовжувача справи великого князя київського Володимира — відновлювача величчя землі руської», яка «провиною синів Володимирових... упала, а з Хмельницьких при Богдані на ноги встала...» [14, 15].

Цілком закономірними з огляду на викладене є й вимоги Б. Хмельницького під час укладення угоди з Москвою на початку 1654 р., щоб Олексій Михайлович підтвердив «права», «привілеї й свободи», які має Україна й Військо Запорозьке «з віків від давніх князів благочестивих і королів польських» [15, с. 326, 332]. Цим самим, окрім усього іншого, гетьман засвідчував, продовжувачем якої державницької традиції він себе і свою державу вважає.

По-п'яте, до кінця життя гетьман Хмельницький дедалі більше схилявся до утвердження та міжнародної легітимації новоствореної Української держави через заснування власної династії. По суті Хмельницький віродив ідею українського монархізму, носієм якої фактично він виступав. Так, 22 лютого 1649 р. Б. Хмельницький прямо заявив польським послам: «...правда то єсть, жем лихий і малий чоловік, але мі то Бог дав, жем єсть єдиновладцем і самодержцем руським» [11, с. 117–118]. Трохи пізніше, у квітні 1649 р. Хмельницький повторює думку про свій володарський статус і перед царським послом Г. Унковським: «волею Бо-

жою... мені велено над Військом Запорозьким і над Білою Руссю у війні цій начальником бути» [11, с. 154].

Харизматичність особи Б.Хмельницького сприяла утвердженню у свідомості козацтва й інших верств населення погляду на гетьманську владу як таку, що дана від Бога. Так, уже на початку 1650 р. ротмістр С. Чернецький, побувавши в Україні, констатував, що «всі його як Бога шанують; у воєводствах Київському, Брацлавському, Чернігівському і Сіверському так управляє, як і в Чигирині...». У жовтні того ж року, під час розмови з М. Потоцьким, український посол до короля, чигиринський хорунжий Василь між іншим відзначив, що «цей гетьман від Бога даний і гетьманом над військом поставлений; хіба що його і сам Бог скине» [16, с. 16]. Сам же М. Потоцький був змушений констатувати: «Панує собі той Хмельницький як володар і союзний монарх» [8, с. 23].

В останні роки урядування Хмельницького тенденція до становлення в Україні монархічної форми правління лише посилилася. Так, наприклад, титулатура гетьмана весь час його правління еволюціонує також у цілком певному напрямі, й у листі до валаського воєводи К. Щербана від 28 червня 1657 р. вона виглядала вже зовсім по-монаршому: «Божою милістю гетьман Військ Запорозьких» [15, с. 592].

Також варто наголосити, що такі традиційні для європейської системи цінностей категорії і поняття, як права і свободи людської особистості та народу, були важливою частиною «української ідеї».

Формування й поширення поглядів про їх системотворче значення передусім стимулювалося тодішньою політичною культурою українського шляхетства, яка ґрунтувалася на принципах шляхетської демократії. Головними в системі цінностей української шляхти були категорії вольності і свободи. Свобода слова означала право вільного висловлювання, свобода віросповідань — право безперешкодного вираження релігійних переконань, «вільний шляхетський закон» — можливість вільного висловлювання власних поглядів на сеймиках. Одним із головних політичних прав шляхти вважалося право повстання проти монарха в разі порушення ним шляхетських прав і вольностей.

З кінця XVI ст. поняття «свобода», «законність», «справедливість» дедалі частіше з'являються на сторінках полемічної літератури, осмислюються у творах українських мислителів. Як «найбільшу річ межі всіма» оцінює «вольність» К. Сакович. Він, як і С. Оріховський, П. Русин, анонімний автор «Перестороги», говорить, що люди мають природне право на свободу [3, с. 256]. Думки про те, що одним із найважливіших принципів суспільно-державного устрою є законність, починають поширюватися серед освіченої громадськості.

Першим в Україні цю думку почав обґрунтовувати ще С. Оріховський у середині XVI ст. Він, зокрема, писав, що «король зв'язаний законом і тому є рабом законів. Він не може робити все, що захоче, а лише те, що дозволяє йому закон» [3, с. 306]. Про те, що правитель має бути обмежений законом і зобов'язаний перед народом, говорили Павло Кросненський та Христофор Філалет [3, с. 307].

Так, Філалет, наприклад, обстоює погляд, що законів повинні дотримуватися всі: від рядових членів суспільства до самого короля включно. Оскільки всі громадяни держави, на думку Філалета, є не насильно, а «добровільно піддані», то король мусить діяти згідно з державним законом («правом посполитим»), а не на власний розсуд, бо він «єсть присяглим сторожем прав і свобод наших». Король, як вважає Філалет, повинен правити, керуючись однією засадою — засадою законності. Дотримання королем закону, поважання прав і свобод підданих є не тільки джерелом сили та могутності держави, а й служить спільному благу, утверджує громадянський мир [9, с. 111].

В основі системи цінностей козацтва також лежала низка категорій, ідейних установок і понять, що мали громадянське звучання: вшанування волі громади, рівність, права, свободи, вольності, лицарська гідність, вірність, любов до вітчизни, відданість православ'ю, служіння суспільному благу та ін. [9, с. 108–109]. Як зазначає сучасний український дослідник П. Сас, саме категорії «права», «свободи» й «вольності» окреслювали ті фундаментальні соціальні, політичні та економічні статуси й ролі, ментальні установки й політичні орієнтації, які характеризували життя козаків [9, с. 151].

Варто зазначити, що, керуючись саме цими принципами та ідеями, Україна у XVII ст. «показала взірць відчайдушної боротьби за національну незалежність та особисту свободу людини» [10, с. 68].

Висновки. В основі сучасної української державної ідеї лежать ідеї, традиції та принципи, закладені ще в часи Пізнього Середньовіччя та Нового часу, а саме:

1. Уявлення про безперервність вітчизняної історії від Київської Русі до козацької України та утвердження думки про Київську Русь як державне утворення українського народу (ідея історичної тяглості).

2. Уявлення про перехід правонаступництва на «київську» державну традицію X—XIII ст. до князівсько-боярської еліти Київщини та Волині XIV — початку XVII ст., а потім до козацької еліти XVII—XVIII ст. (ідея спадкоємності державної традиції).

3. Остаточо сформований у першій половині XVII ст. погляд українців на себе як на народ, що має виняткове право на самостійний розвиток та створення власної держави в етнічних межах свого проживання (ідея національно-територіального суверенітету).

4. Традиція де-факто або де-юре відособленого (автономного) існування українських земель у складі інших державних утворень (ВКЛ, Речі Посполитої та Московської держави) у XIV—XVIII ст. (традиція обмеженого суверенітету над українськими землями з боку іноземних володарів).

5. Ідея політичної самодостатності Русі-України, яка мала реалізуватися в окремії Українській державі.

6. Трагування створеної у середині XVII ст. Української держави під назвою Військо Запорозьке як державного спадкоємця Київської Русі. 7. Остаточо викристалізувана в часи Б. Хмельницького ідея про соборність Української держави.

8. Ідея про те, що володарський статус українських правителів освячений Божою волею.

9. Володар держави має обиратися вільним волевиявленням народу і в жодному разі не може бути тираном чи абсолютним монархом.

10. Категорії «права», «вольності» і «свободи» як ключові поняття системи цінностей української шляхти та козацтва.

11. Утвердження уявлень про те, що люди мають природне право на свободу, а одним із найважливіших принципів суспільно-державного устрою має бути законність.

Література

1. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко — К.: Наукова думка, 1993. — 416 с.

2. Halecki O. Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569 / Oskar Halecki. — Kraków, 1915. — 245 s.

3. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи відродження в українській філософії XV—початку XVII століття / В. Литвинов. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. — 472 с.

4. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далі — Архив ЮЗР). — К., 1914. — Ч. 1. — Т. 8. — 797 с.
5. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV — середина XVII ст. / В. Щербак — К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. — 295 с.
6. Жерела до історії України-Руси, видає Археографічна комісія Наукового Товариства імені Шевченка — Л., 1908. — Т. 8. — 407 с.
7. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.) / П. М. Сас. — К.: Либідь, 1998. — 295 с.
8. Степанков В. С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648—1657 рр.) / В.С.Степанков // Український історичний журнал. — 1995. — № 4. — С. 14—33.
9. Паславський І. В. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI — першій третині XVII ст. / І. В.Паславський. — К.: Наукова думка, 1984. — 127 с.
10. Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648—1676 рр.). / В. А. Смолій, В. С. Степанков. — К.: Альтернативи, 1999. — 352 с.
11. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3 т. / Редакционная коллегия: П. П. Гудзенко и др. — М.: Издательство Академии наук СССР, 1954. — Т. 2. — 559 с.
12. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. — К.: Видавництво АН УРСР, 1954. — 535 с.
13. Владимирский-Буданов М. О взаимоотношениях Богдана Хмельницкого с Швецией в 1655—1657 гг. / М. Владимирский-Буданов // Доба Богдана Хмельницького (до 400-річчя від дня народження великого гетьмана). Збірник наукових праць. — К.: Інститут історії України НАН України, 1995. — С. 253—265.
14. Горобець В. М. Білорусь козацька: Полковник Іван Нечай та українські змагання за Південно-Східну Білорусь (1655—1659) / В. М. Горобець. — К.: Інститут історії України НАН України, 1998. — 98 с.
15. Документи Богдана Хмельницького (1648—1657) / Упоряд.: І. Крип'якевич, І.Бутич. — К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. — 740 с.
16. Смолій В. А. Національно-визвольна війна в контексті українського державотворення / В. А. Смолій // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. — К.: Генеза, 1998. — С. 9—25.

References

1. Yakovenko, N. M. (1993). *Ukrainian nobility from the end of XIV to the middle of XVII centuries*. (Volyn and Central Ukraine). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
2. Halecki, O. (1915). *Podlashie, Volynland and Kyivland in the Crown in 1569*. Krakow. (in Pol.).
3. Lytvynov, V. (2000). *Renaissance humanism in Ukraine. The ideas of humanism in Renaissance age in Ukrainian philosophy of XV and beginning of XVII centuries*. Kyiv: Publishing House of Solomia Pavlychko «Osnovy» (in Ukr.).
4. Archive of South-West Russia issued by Commission for ancient acts research under Kievland, Podolskland and Volynland General-Governor (1914). Part 1. Vol. 8. Kyiv (in Russ.).
5. Shcherbak, V. (2000). *Ukrainian Cossacks: formation of social stratum. The second half of XV — middle of XVII centuries*. Kyiv: KM Academia (in Ukr.).
6. Sources to the history of Ukraine-Rus which are issued by Shevchenko Scientific Society Archeography Commission (1908). Vol.8. Lviv (in Ukr.).
7. Sas, P. M. (1998). *Political culture of Ukrainian society (end of XVI — first half of XVII centuries)*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
8. Stepankov, V. S. (1995). The problem of formation of monarchical form of governing of Bogdan Khmelnytsky (1648-1657). *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal (Ukrainian Historical Magazin)*, 4, 14-33 (in Ukr.).
9. Paslavsky, I. V. (1984). *On the history of philosophical ideas in Ukraine at the end of XVI — first third of XVII centuries*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
10. Smoliy, V. A., & Stepankov, V. S. (1999). *Ukrainian National Revolution of XVII century. (1648-1676)*. Kyiv: Alternatyvy (in Ukr.).
11. Gudzenko, P. P. et al. (Eds.). (1954). *Reunification of Ukraine with Russia: Document and materials*: In 3 Volumes. Vol. 2. Moscow: Publishing House of the USSR Academy of Sciences (in Russ.).

12. Krypiakevych, I. P. (1954). *Bogdan Khmelnytskyu*. Kyiv: Academy of Sciences of Ukrainian SSR (in Ukr.).
13. Vladymyrsky-Budanov, M. (1995). About relations of Bogdan Khmelnytsky with Sweden in 1655-1657. In *Times of Bogdan Khmelnytsky (to the 400-th anniversary of birthday of great Hetman)* (pp. 253—265). Kyiv: Institute of History of Ukraine (in Russ.).
14. Horobets, V. M. (1998). *Cossacks Byelorussia: Colonel Ivan Nechay and Ukrainian struggle for South-East Byelorussia (1655-1659)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).
15. I. Krypiakevich, & I. Butych (Eds.) (1961). *Documents of Bogdan Khmelnytskyu, 1648–1657*. Kyiv: Academy of Sciences of Ukrainian SSR (in Ukr.).
16. Smoliy, V. A. (1998). National liberation war in the context of Ukrainian state building. In V. A. Smoliy (Ed.) *National liberation war of Ukrainian people in the middle of XVII century: politics, ideology, military art* (pp. 9—25). Kyiv: Geneza (in Ukr.).

УДК 94(477) «1917/1922»

Ковальова Н. А.*,
кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Український державний
хіміко-технологічний університет»,
Дніпропетровськ, Україна. boriss2002@ukr.net

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ «АГРАРНОЇ» РЕВОЛЮЦІЇ 1917 — 1922 рр. В УКРАЇНІ

Анотація. Розглянуто проблему залучення українського селянства до політичного життя в умовах революції і громадянської війни. Проаналізовано ставлення селян до влади, земельного питання, церкви. Показано аполітичність селянського життя.

Ключові слова: «аграрна» революція, сільський сход, селяни, земельне питання.

Аннотация. Рассматривается проблема приобщения украинского крестьянства к политической жизни в условиях революции и гражданской войны. Анализируется отношение крестьян к власти, земельному вопросу, церкви. Показывается аполитичность сельской жизни.

Ключевые слова: «аграрная» революция, сельский сход, крестьяне, земельный вопрос.

Abstract. The problem of familiarization of the Ukrainian peasantry with political life under the conditions of the revolution and civil war is considered. The attitude of peasants to the authority, land question, and church is analyzed. The political indifference of country life is shown.

Keywords: «agrarian revolution»; rural gathering, peasants, land question.

Постановка проблеми. Селянство, яке складало переважну більшість суспільства, визначило характер революційних подій в Україні на початку ХХ ст. За оцінкою відомого російського дослідника історії селянства В. П. Данилова, події 1917 — 1922 рр. характеризуються як «селянська» («аграрна») революція [1, с. 211—212, 277]. Одним з актуальних завдань сучасної вітчизняної науки є відтворення з допомогою нових джерел цілісної картини селянської революції, її витоків, чинників і наслідків [1, с. 212].

Сучасна концепція Української революції 1917—1921 рр. пропонує майже вичерпно політичну історію українського державотворення вказаного періоду, відтворюючи діяльність різних політичних режимів, державних утворень, політичних партій, окремих політичних діячів, вплив зовнішніх чинників [2, с. 8; 3, с. 131]. «Аграрна» революція, розпочавшись у другій половині 1917 р. і триваючи до 1922 р., була спрямована проти поміщиків, священників, заможних селян, а пізні-

* Kovalyova N. A., Ph. D. in History, Associate professor, Ukrainian State University of Chemical Technology, Dnipropetrovsk, Ukraine. boriss2002@ukr.net

POLITICAL ASPECTS OF «AGRARIAN» REVOLUTION OF 1917–1922 IN UKRAINE